

TJALMA, DE ZAAK EN EEN SAMENVATTING

DE ZAAK TJALMA

EEN SAMENVATTING

©Albert Metselaar, 2020 albertmetselaar@home.nl

Aan de hand van een samenvatting van wat een Drentse zuiverings-adviescommissie constateerde, is in de Hoogeveense en Asser archieven onderzoek gedaan naar de handel en wandel van burgemeester Jetze Tjalma van Hoogeveen in de Tweede Wereldoorlog. Hij functioneerde toentertijd binnen een ambtelijk team, waarvan de leiding in de ogen van het verzet zich slap opstelde. Zelf vertoonde hij eveneens grote slapheid en vrees voor het aanvaarden van risico's. Daarmee bedoelde men in die dagen dat hij niet 'fout' was in de zin dat hij politiek onbetrouwbaar was door aansluiting bij de NSB of aanverwante stroming, maar dat hij zich niet gedroeg op de wijze die men van een vaderlandslievend persoon verwachtte. Diverse organen wilden hem dan ook niet terug als burgemeester van Hoogeveen. Dat hij terugkwam en is gebleven, dankte hij aan minister Beel, die alle onderbouwde onderzoeken negeerde. Het dilemma was dat hij al was goedgekeurd c.q. gezuiverd voor de Tweede Kamer en dat afzetten als burgemeester dan voor een probleem zou zorgen. Uit het onderzoek van nu kwam het volgende opmerkelijke gedrag naar voren:

Het gemeentelijke beleid rondom wat te doen met werklozen, was vanaf het begin van de oorlog gericht op uitzending naar Duitsland. Om de weerstand te breken brak burgemeester Tjalma met de gebruikelijke scheiding van kerk en staat. Hij verlangde van de kerkelijke armenzorg dat men zich solidair verklaarde = gelijkschakeling met het beleid van hem en de bezettende macht, en geen steun meer verleende aan arbeiders die niet naar Duitsland wilden. Een mededeling naar de kant van de kerken toe was onvoldoende. Ze moesten zich akkoord verklaren met het door hem gesteunde beleid. Burgemeester Tjalma maakte zich hierbij schuldig aan het samenwerken in een systeem dat er op was gericht om grote groepen mannen in dwangarbeid aan het werk te zetten voor de vijand. Hij ging nog verder toen de bezetter nog steeds niet voldoende mannen aan het werk kreeg.

Door en onder verantwoordelijkheid van burgemeester Jetze Tjalma werd op verzoek van de bezetter de gehele werkzame manlijke bevolking van Hoogeveen administratief overgeleverd aan de bezetters. De mensen werden in samenwerking met de eigen Arbeidsbeurs en later het Gewestelijk Arbeidsbureau ingezet binnen de Duitse oorlogseconomie. Tjalma was ervan op de hoogte dat ze ook werden ingezet bij de Duitse staalindustrie en de bouw van het Duitse militaire vliegveld Twente. Er waren ook echte vrijwilligers tussen, maar het merendeel van deze werkenden werden gestuurd als dwangarbeiders. Hij ging zover dat hij op diens verzoek De Beauftragte des Reichskommissaris für die Provinz Drenthe (lees: de rechterhand van Seyss-Inquart in Drenthe) een lijst stuurde met alle namen van alle mannelijke inwoners van de gemeente Hoogeveen, geboren van 1900 tot en met 1920. Naam, voornaam, woonplaats en beroep. Volgens de memoires van de secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken was dit in strijd met diens aansturing. Daarmee werkte Tjalma ook mee aan het duperen van de eigen economie, door het verlies van menskracht in Hoogeveen en het verlies van inkomen in de kleine boerenbedrijven. Tjalma probeerde zijn eigen ambtenaren en gemeente-personeel binnen gemeentebedrijven te sparen voor uitzending, maar ging uiteindelijk ook akkoord met hun inzet. Veel mannen moesten onderduiken. Anderen leden grote ontberingen in Duitse werkkampen, of stierven. Omdat de administratie van het bijkantoor in Hoogeveen van het Gewestelijk Arbeids-

bureau (na de aanvoer van Tjalma's informatie) een sleutelpositie innam, probeerden enkele vooraanstaande verzetsleden deze te verbranden. Dit mislukte omdat Tjalma een goed georganiseerde bewakingsdienst in het leven had geroepen, waarbij hij NSB'ers juist dit vitale deel van de administratie liet bewaken. Er blijkt niets van contact met het verzet over een goed moment waarop de administratie wel in brand gestoken had kunnen worden. Er is niets gebleken van verzet van Tjalma op ander gebied. Wel blijkt het tegenovergestelde, namelijk uitlatingen tegen verzetsdaden. Zo pleitte Tjalma na de brand in de blikfabriek Drenthina voor bewapening van de gemeentelijke bewakingsdienst.

De Arbeidsdienst was bedoeld om jongemannen te hersenspoelen en gereed te maken voor het nazi-gedachtengoed. Vanuit de landelijke kerken en andere landelijke organisaties werd gewaarschuwd tegen deze dienst. Een christen kon niet meewerken aan de Arbeidsdienst. Christen en president-kerkvoogd Jetze Tjalma van de Grote Kerk, tevens burgemeester van Hoogeveen, gaf echter de namen van drie lichtingen van jongemannen door aan de bezetter, zodat ze OF blootgesteld werden aan de nazi-propaganda, OF onder moesten duiken. Tjalma steunde door deze arbeid het ontwrichten van gezinnen en het nazificeren van de samenleving. Dat laatste gold ook voor zijn inzet voor Winterhulp.

De Joodse bevolking van Hoogeveen werd al op 16 mei 1940 administratief overgeleverd aan de Duitsers, toen er nog geen Duitse regering in Nederland was en er nog alle gelegenheid was om verzoeken te vertragen. Dit leidde tot een suicide van een van de Joodse inwoners. Tjalma was voor zover nu bekend is, de eerste burgemeester van Nederland die Joodse inwoners van zijn gemeente registreerde. Met Tjalma begon in Nederland de Jodenvervolging. Daarna volgden nog diverse lijsten, zodat de Duitsers keer op keer op de hoogte werden gesteld van de actuele stand van zaken. Dat hij helemaal niets wist van wegvoeren van de Joodse gemeenschap, toen hij na 3 oktober 1942 terugkwam van een familiebijeenkomst, is niet geloofwaardig. Los daarvan had Hoogeveen een gemeentelijk politiekorps. Alle anti-Joodse maatregelen, het afhandig maken van radio's en fietsen, en het ophalen van de Joden zelf, gebeurde onder zijn verantwoordelijkheid als hoofd van de gemeentelijke politie. Er waren geen voor Nederlandse begrippen wettige redenen om de Joodse bedrijven te sluiten, om grondbezit en goederen afhandig te maken, noch om de mensen op te pakken en af te voeren naar een land, waarin ze onder een vreemde moedigheid vielen. Maar Tjalma werkte mee, en/of anderen werkten mee, die onder zijn verantwoordelijkheid vielen. De secretaris-generaal van Binnenlandse Zaken is in zijn verdedigingsgeschrift uitgegaan van latere registratie, zodat zeker is dat de overhandiging van Joodse gegevens in mei 1940 buiten diens medewerking om is gegaan. Registratie in de maanden daarop was hij mee akkoord, bedoeld om tijd te rekken. Uiteindelijk leidde dit tot de totale inzet van onze Nederlandse ambtenarij als boekhouders van de Holocaust, en de ondergang van een groot deel van Joods Nederland, waaronder de Joodse gemeenschap van Hoogeveen. Een schandvlek in onze geschiedenis, met Hoogeveen in een koppositie, dankzij Tjalma.

Joodse inboedels werden wel op papier geïnventariseerd, maar door gebrek aan registratie van de spullen zelf ging ieder verband verloren. Veel spullen werden door de politie op verzoek van de Duitse autoriteiten overgegeven aan legereenheden. Joodse panden, bouw- en weilanden werden onder beheer gesteld van een beheersinstantie die werkte voor de bezetter. Het merendeel van de grond en enkele woningen werden verkocht onder beheer. Roofgoed, zeggen we nu. Het college van Hoogeveen onder leiding van Tjalma hield de gang van zaken rond Joodse grond goed

in de gaten en kocht uiteindelijk een strategisch gelegen stuk grond bij het station van de spoorwegen. Men kocht op onwettige wijze door de Nederlandse notarissen van Joden afhandig gemaakte gronden via diezelfde notarissen en verwachtte er zo goed mee uit te springen. De grond – van de familie Van Dam – is later in het kader van rechtsherstel weer bij nabestaanden gekomen. De gemeente was niet happig op overdracht aan de erven van de eigenaren. Eduard van Dam, die de eigenaren tijdens de oorlog vertegenwoordigde, was inmiddels vermoord. Tjalma was al tijdens Eduards leven in overleg met de vertegenwoordigers van de nazi's en had grootse plannen met een park, dat eveneens al tijdens Eduards leven ontworpen was. Tjalma dreigde dan ook met onteigening toen de erven kwamen, maar zette niet door, onder invloed van de toenmalige naoorlogse wetgeving. Er zat na rechtsherstel voor de familie niet veel anders op dan alsnog verkopen aan de gemeente.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft het aan te leggen trottoir aan de Van Echtenstraat slechts 1x op de agenda van B&W gestaan. Dat was enkele dagen voor het wegvoeren van de Joodse gemeenschap van Hoogeveen. Deze hield tegen dat het trottoir over hun oude begraafplaats gelegd zou worden, vanwege de geschonden grafurst en de wereldwijde gebruiken rondom het omgaan met Joodse graven. Was dit toeval dat Tjalma het trottoir een paar dagen voor het wegvoeren besprak? Of wist hij meer? Na de oorlog hebben de overlevenden de Joodse begraafplaatsen overgedragen aan de gemeente Hoogeveen, met goede afspraken, vastgelegd in de besluiten van de Raad en bekrachtigd door Gedeputeerde Staten van Drenthe. Tjalma schond al deze afspraken door bewust, met de mededeling van 'geen overleg', alsnog een trottoir aan te leggen over deze oude Joodse begraafplaats. In mei 2020 is het hek weer op de oude plek gezet. De stoep ging er weer uit. Er werd weer gras ingezaaid. Hoogeveen is tot nu toe uniek geweest in het schenden van Joodse graven. Tjalma is – voor zover nu bekend – de enige burgemeester geweest die bewust de Joodse gemeenschap buiten spel zette en alle gemaakte afspraken schond.

Als directeur van Winterhulp richtte Jetze Tjalma in Hoogeveen een concurrerende instantie van de Sociale Dienst en de kerkelijke diaconieën op, terwijl de nieuwe regelgeving de kerken beperkte om armenzorg goed op te kunnen pakken. Zo zorgde Tjalma voor een platform waarmee de NSB goede sier kon maken, door het steunen van de bevolking, met NSB'ers op leidinggevende plaatsen. Medewerkers van Winterhulp verzuchtten later, gevangen in Kamp Westerbork, dat ze gevraagd waren, en nog wel door Tjalma, om hun werk daar te doen. Zij zaten in het kamp en Tjalma liep vrij rond.

Als door actie van het verzet de inbeslaggenomen radio's verbranden, wordt Hoogeveen een boete van f 200.000,- opgelegd. Tjalma neemt de boete over met geld van de gemeente en zet via een invallend gemeenteontvanger de bevolking onder druk om het geld te betalen aan de gemeente. De eigenlijke gemeenteontvanger zag de bui al hangen en is met geld uit de kas en diverse documenten ondergedoken. Door deze actie stond Tjalma niet naast zijn bevolking, maar nam hij de rol van de onderdrukker over, door financiële druk op mensen te zetten.

Al in 1941 oefenden AR-broeders uit Hoogeveen druk op Tjalma uit om ermee te stoppen en onder te duiken. Hij heeft dit nooit gedaan. Zijn arrestaties hadden niets te maken met problemen van de bezetters met zijn gemeentelijke beleid. De eerste arrestatie was bedoeld om druk uit te oefenen op de landelijke politiek. Tjalma zat in de Tweede Kamer. De tweede arrestatie was juist niet vanwege Tjalma's gedrag, want hij was bereid en actief in het oproepen van arbeiders voor de Todt, maar was

het gevolg van de weigering van de bevolking om daaraan mee te werken. Men kwam massaal niet op, ondanks controlerende maatregelen door Tjalma en zijn hoofdambtenaren. De lijst van op te roepen arbeiders was door Tjalma zelf opgesteld.

Er zijn diverse bewoordingen te koppelen aan burgemeester Tjalma in oorlogstijd. Men omschreef hem als een autoritaire leider, die geen weerwoord wilde, strenge en strak gehouden protocollen hanteerde. We zouden in de huidige situatie een persoon als Tjalma kunnen laten testen in verband met vermoedens van autisme, wat niet betekent dat iedereen met autisme zich als Tjalma gedraagt. Men omschreef hem als 'God in Hoogeveen', hij bepaalde alles, en gaf daarmee op een andere wijze invulling op wat in de oorlogsdagen het Führerprincipe heette. Ook voordat dit in 1941 formeel was ingevoerd voor burgemeesters, en zowel wethouders als de gemeenteraad hun functie verloren, lijkt Tjalma volgens het Führerprincipe geleid te hebben. Dat Führerprincipe van 1941 was waarschijnlijk het breekpunt, waarop zijn AR-broeders vonden dat een verantwoord burgemeester niet meer met de Duitsers kon schipperen, maar Tjalma bleef zitten. Ondanks het uitschakelen van de democratie.

Met het onderduiken van Tjalma was het voor diverse bevolkingsgroepen misschien niet anders gelopen als nu door de inzet van Tjalma. Maar misschien is het goed om volgens goed ARP-gebruik stil te staan bij een Bijbeltekst en als een vrije bewerking van Mattheus 26:24 ons voor ogen te houden: De Joodse gemeenschap zou misschien volgens de nazi-regels wel gedecimeerd worden, maar wee de mens wie daar aan meewerkte. We kunnen ook verwijzen naar een citaat van Abraham Kuyper: Regeren is iets anders dan administreren. Tjalma hield het vooral bij administreren en nam zo de Duitsers naar de Joden toe veel werk uit handen.

Historisch onderzoek over Hoogeveen in de Tweede Wereldoorlog was aanvankelijk enkel gericht op het verzet. Onderzoek naar collaboratie en meewerken aan de Holocaust werd niet toegestaan door het achterhouden van archiefmateriaal, het ontkennen van het bestaan ervan of de opdracht aan werkgroepen om daarover niets te zeggen. Nu weten we meer. Koningin Beatrix zei in haar rede voor de Knesset op 4 april 1995: *“Sommige landgenoten hebben zich tegen de Holocaust verzet, maar wij weten ook dat dit de uitzonderingen waren en dat het Nederlandse volk de ondergang van zijn Joodse medeburgers niet heeft kunnen verhinderen. Nederland dient zich met verbijstering en verslagenheid af te vragen hoe dit heeft kunnen gebeuren.”* We weten nu dat dit concreet ging over het gedrag van burgemeester Tjalma. Op 5 mei 1995 sprak Koningin Beatrix in de Ridderzaal onder meer deze woorden: *“Voor een juiste beeldvorming kan niet worden verhuld dat naast moedig optreden ook actieve steun aan de bezetter is voorgekomen. (...) Wanneer we vandaag ons ook bezinnen op de gruwelijkste volkerenmoord in de geschiedenis ontkomen we niet aan een diep gevoel van schaamte. Er is voor deze schandvlek op onze beschaafde wereld geen verontschuldiging. Waar de waardigheid van de medemens met voeten wordt getreden, is ook de onze in het geding.”* We weten nu dat dit ook ging over het gedrag van burgemeester Tjalma.

De Nederlandse regering bood in 2000 haar excuus aan voor de slechte opvang van de overlevenden van de Holocaust. Een excuus voor overheidsgedrag ná de oorlog. Dit was een excuus voor onder meer de houding van burgemeester Tjalma, zo weten we nu. Premier Balkenende zei in 2005: *“Er waren Nederlandse gezagsdragers die meewerkten met de bezetters. Zij droegen bij aan een gruwelijk proces waarin Joodse Nederlanders hun rechten werden ontnomen en waarin de menselijke waardigheid van Joodse landgenoten werd geschonden.”* We weten nu dat dit ook ging over bur-

gemeester Tjalma, onze notarissen en onze politiemannen. Bij de Holocaust-herdenking van 26 januari 2020 maakte ministerpresident Rutte zijn excuses voor het gedrag van veel Nederlandse functionarissen:

“Toen het gezag een bedreiging werd, zijn onze overheidsinstanties tekortgeschoten, als hoeders van recht en veiligheid. Zeker, ook binnen de overheid was er individueel verzet, maar teveel Nederlandse functionarissen voerden uit wat de bezetter van hen vroeg. Anderen verdroegen het grote kwaad in de hoop nog iets goeds te kunnen doen – wat soms lukte, maar veel vaker niet. En de bittere consequenties van registratie en deportatie werden niet tijdig en niet voldoende onderkend. Nu de laatste overlevenden nog onder ons zijn, bied ik vandaag namens de regering excuses aan voor het overheidshandelen van toen.” We weten nu dat ook dit ging over het gedrag van burgemeester Tjalma.

“Landverraders! Geef ons Tjalma terug”, schreven Hoogeveeners op de trappen van het Raadhuis, na zijn eerste arrestatie. Men had vertrouwen in hem. Hij schond op grove wijze het vertrouwen van zijn burgers. De bevolking wist het niet, want het ging buiten de Raad om, buiten het college om en het archiefmateriaal was lang ontoegankelijk. Als je iets niet kunt voorkomen, is het geen excuus om er zelf deelgenoot aan te worden. Laat het dan maar door een NSB'er doen, zou je zeggen. Dan is er geen sprake van geschonden vertrouwen. Dan weet je als 'goed vaderlander' dat hij in Bijbelse termen een Judas is. Om af te sluiten met een schrijnende vergelijking: Aan het beleid van NSB-burgemeester Veldhuis kan 1 dode worden gekoppeld. Verder protesteerde hij tegen overdreven geweld. Van ARP-burgemeester Tjalma is een dergelijk protest niet bekend. Aan zijn beleid zijn 165 Joodse doden en 27 overleden dwangarbeiders te koppelen. Hij is medeverantwoordelijk voor een systeem dat hen wegvoerde en overleverde aan de vijand. Dat zijn 192 Hoogeveeners. Dat is ongeveer 80% van het totaal aan oorlogsdoden uit de voormalige gemeente Hoogeveen. Op 4 mei worden in Hoogeveen vooral de mensen van de Tjalma-lijsten herdacht. En hij was ons hoogste voorbeeld, een burger om te eren. De enige ereburger van eigen bodem. Ons centrale park was naar hem vernoemd. Hoe is dat gekomen?

Dat ereburgerschap werd verstrekt zonder onderzoek. Daar blijkt namelijk niets van uit de dossiers. De stemming rond zijn afscheid in 1958 was zo hagiografisch, dat men daar blijkbaar niet eens aan dacht. Alles wat goed ging na de oorlog, werd aan Tjalma gekoppeld. Alsof er nooit wat was gebeurd in de oorlog, alsof samenleving opbouwen geen teamwerk was, en alsof de economie van na de oorlog niet te maken had met en algehele opleving in heel Nederland. De vraag naar onderzoek kwam niet eens op, in de doorgelezen notulen. Met het vernoemen van Tjalma in het Tjalmapark ging het nog gekker. Dit ging tegen alle regels van de gemeente zelf in en het besluit is formeel nooit genomen. Bij Tjalma's afscheid zou een fonteincomplex in het park worden aangeboden, namens de hele bevolking, maar dat was nog niet klaar. Zo ineens toverde de wethouder die het woord voerde de boodschap uit zijn hoge hoed dat het hele park naar de burgemeester vernoemd zou worden. In de dossiers van naamgevingen van parken en straten is er niets van te vinden, zodat het ook na afloop niet is geregeld.

Dit onderzoek ging niet over de Tjalma van voor en na de oorlog. Ook dat onderzoek zal eens gedaan moeten worden, willen we een goed beeld kunnen krijgen van de totale persoon. Dit onderzoek ging ook niet over Tjalma als privépersoon. Dit ging specifiek over het functioneren van een burgemeester in oorlogstijd. Het is een goede gewoonte om mensen alleen op erepodia te zetten als ze van zogenaamd onbespro-

ken gedrag zijn. Tjalma zat in de oorlogsjaren in een moeilijke positie. We weten niet hoe we zelf gereageerd zouden hebben in gelijkende situaties. Menselijkerwijs gesproken was er misschien niets menselijks vreemd aan Tjalma en is er heel wat in te brengen om zaken te verduidelijken. Dat heeft hij niet gedaan in zijn memoires. Alle moeilijke onderwerpen werden gemeden. Er zou zelfs geen archiefmateriaal zijn dat voor de geschiedschrijving van de oorlog van belang zou kunnen zijn. Aldus Tjalma. We weten nu beter. Het is onthutsend. De stukken tonen Tjalma als een mens met voor zijn naaste omgeving onbegrijpelijk gedrag, waarbij hij meewerkte aan destructieve maatregelen voor zijn gemeente, voor de Joodse gemeenschap en voor de Hoogeveense gezinnen. Van geen enkele andere Hoogeveense burgemeester is dergelijk gedrag bekend. Hij was dan ook absoluut geen heilige. Laten we die er dan ook niet van maken. Hoe leggen we aan de nabestaanden van de slachtoffers uit, dat we die heilige er wel van hebben gemaakt? Teveel eer laat diep vallen. Dat ligt niet aan dit onderzoek. Dit onderzoek is niet anders dan wat in 1958 had moeten gebeuren, toen de vraag naar voren kwam wat te doen bij zijn afscheid, en of hij ook in aanmerking zou kunnen komen voor een ereburgerschap.

Voor wie denkt in termen van 'Goed' en 'Fout': Politiek niet 'Fout', maar ook niet duidelijk 'Goed', in oorlogstijd. In zijn gedrag 'Fout', zonder dat er duidelijk compenserend 'Goed' gedrag tegenover stond. Vandaar dat de Drentse adviescommissie sprak van grote slapheid en vrees voor het aanvaarden van risico's. We weten nu wat daar mee bedoeld werd.

Het College van Burgemeester en Wethouders van de gemeente Hoogeveen heeft op vrijdag 11 september 2020 bekendgemaakt dat besloten is om de naam 'Tjalmapark' te laten vervallen. Ook het ereburgerschap werd ingetrokken. Voor de duidelijkheid werd ook de naam van de brandweerkazerne ingetrokken, voor zover mensen daar nog van zouden spreken. Een wijs besluit. Alle daarvoor benodigde informatie was al bekend in januari 2020, toen de discussie in de Raad van Hoogeveen op gang kwam door de inzet van Brand van Rijn van de SGP.